

Рецензије и прикази

Хришћанство у 21. веку

Приредили: Драгољуб Б. Ђорђевић,
Предраг Стајић, Драган Тодоровић
Прометеј – Лесковачки културни центар –
ЈУНИР, Нови Сад – Лесковац – Ниш, 2014.

У току прошле године, у заједничком издавачком подухвату Прометеја из Новог Сада, Лесковачког културног центра и ЈУНИР-а из Ниша објављена је изузетно занимљива књига *Хришћанство у 21. веку*. Управо овако биле су насловљене четири трибине у организацији Лесковачког културног центра које су претходиле уобличењу текста – оно што је на њима речено преточено је у књигу коју имамо пред собом. Велики број аутора се истински потрудио да се суочи са изазовом у одговору на то шта да очекујемо од хришћанства у 21. веку, али и шта да хришћанство очекује од 21. века. Посебан квалитет књиге јесте искреност коју су показали у својим чланцима. У односу на многе радове који су писани како би задовољили сваког читаоца, овде имамо осећај да аутори спремно преузимају на себе опасност да буду критиковани због начина на који се обраћају не желећи да се допадну свима, него да се допадну истини.

У складу са реченим, потребно је само навести храбар и изазован наслов професора Дарка Танасковића „Враћа ли се Римокатоличка црква Христу“. У овом тексту проф. Танасковић критикује политизацију Римокатоличке цркве, али истовремено даје и поруку која се односи на сваку верску заједницу: „Антиклерикални, односно антиклерикалистички став није обавезно и антицрквен, како то желе да представе они чије се овосветске

привилегије и лагодне навике угрожавају позивањем на Христов пример.“ Аутори који су потписани у књизи припадају свим хришћанским конфесијама, што је посебно богатство јер нам даје једну много ширу слику о ономе шта хришћанство јесте. Истовремено, сви ови ставови нам показују разноликост и богатство саме Србије. Иван Цвитковић у свом тексту опомиње да је хришћанство настало као градска религија, као и да су све велике идеје потекле из градова. Како ће већина становништва у 21. веку живети у градовима, чини се значајним његово идентификовање кључног момента као превођења хришћанске традиције из руралног у урбано. Зоран Крстић пак наглашава да је будућност Цркве „слаба црква“. У почетном периоду хришћанства Црква је била немоћна што је произлазило из друштвене неслободе. „Слаба црква“ која нам је данас потребна, закључује Крстић, јесте црква која је „немоћна“ из чина слободног и апсолутног „предавања вољи Божијој у друштву“. Драгољуб Ђорђевић даје позитивне оцене у вези са православљем, верујући у његову будућност, чак и процват. Међутим, он не гаји исти оптимизам кад је у питању социолошка перспектива хришћанства колико „духовна“, верујући да се хришћанство не сме заробити религијом, него је потребно „ослобођење унутарњег човека у православној духовности“. Бискуп Ладислав Немет бавио се питањем екуменизма у крилу Римокатоличке цркве. Док су његови изгледи на глобалном плану задовољавајући, дотле бискуп Немет указује како на локалном нивоу постоји све мање спремности на екуменску сарадњу. Епископ Јован Пурић

у свом предавању нагласио је опасност егоцентризма и индивидуализма који је затровао човека и друштвене односе. Највећа претња данас јесте „култура егоизма“ која води у све већу друштвену „неосетљивост“ али су ове опасности, примећује Владика, постале део и црквене матрице и њеног уређења те се „све чешће јавља и унутар Цркве, на свим нивоима црквеног живота, од парохијског до епархијског“.

За будућност хришћанства, по мишљењу већине аутора, највећу опасност представља номинална припадност хришћанству. Димитрије Попадић је у веома доброј анализи показао да протестантизам има највећи број верника, јер у односу на римокатолике и православне, протестанти имају најмање номиналних хришћана који су традиционално римокатолици или православни. Павле Мојзес даје изузетно аналитично предсказање будућности хришћанства са прецизним препорукама како да хришћанство и даље буде витално у 21. веку. На сличан начин поступа и Драган Тодоровић у свом раду, сугеришући СПЦ шта би то требало да промени како у јавној сфери деловања, тако и на плану пастирске бригае. Оба текста би могла да послуже као добро упутство за дубљу анализу савета које ови аутори нуде. На сличан начин бисмо могли оценити и текст Зорице Кубурић која укратко излаже истраживање спроведено у току 2013-2014 године у вези са будућношћу православља. Већ само излагање појединих резултата истраживања представља тачке примедби о којима би требало да се промишља зарад будућности. Њен текст је посебно битан за православне, јер указује на значај *теологије унијерзитетна* која претпоставља јединство „*народа Божијег*“ који зна и „*народа Божијег*“ који не зна „*тајну*“ чинећи „свакога човека достојног да буде савршен

у Христу Исусу“. Оваква теологија би Цркви била од посебног значаја спасавајући од могућих даљих подвајања.

Драгомир Јанковић сматра да због изузетног историјског значаја у одржавању идентитета, СПЦ неће губити већи број верника у корист јачања протестантских заједница. Опасност за СПЦ јесте алтернатива која „слиједи пожељне клише“, а то су заједнице свештеника и монаха које су изопштене из СПЦ. Будућност се види у адекватном образовању и компромису како би се избегле поделе које би затим онемогућавале сусрете са другим вероисповестима.

Раде Кисић је успео да у релативно кратком тексту изложи изузетно сложене односе, циљеве и перспективе екуменског покрета, али пре свега православног деловања у њему. И поред свих тешкоћа екуменског покрета тј. „службене екумене“, аутор наглашава да велика нада лежи у напретку „духовне екумене“, тј. у успостављању односа између различитих конфесија на локалном нивоу кроз молитве, читање Светог Писма, као и социјални ангажман. Коауторски текст Сергеја Лебедева и Мирка Благојевића показује перспективе православља у Русији и Србији, могућности „ревитализације“ и истовремено одбацује оптужбе о „клерикализацији“ која је у случају Србије немогућа због многих историјских и социјалних фактора.

Владан Станковић у свом раду даје веома уопштену анализу свих значајних религија света, историју ширења али и њихове тенденције. Геополитика хришћанства, по његовом мишљењу, уколико жели да има будућност, треба да се избори са нејединством хришћана пре свега. Сергеј Флере у својој пројекцији будућности хришћана сматра да ће, и поред свих проблема које доноси ново време, хришћанство опстати, али уз крупне

промене. У Европи ће оно постајати све маргинализованије, док ће глобални југ расти. Већ данас 26% укупног броја хришћана је у Европи, а 24% у Африци са тенденцијом даљег раста. Марко П. Ђурић је најдаље отишао у критици православља у савременом свету у вези са питањима толеранције, како међуконфесионалне тако и међурелигијске. Његов текст је изузетно изазован за једну ширу дискусију, али можда истовремено и неоправдано најпесимистичнији у погледу будућности православља. Данијела Гавриловић сматра да хришћанство може бити извор социјалног капитала у друштву. Иако многи имају слику религије која раздваја и дели људе, она у свом тексту покушава да покаже како религија може да има итекако интегративну функцију у једном друштву, што појам „социјалног капитала“ додатно појашњава: „Религија са својим веровањима, вредностима и нормама мотивише вернике да волонтирају у заједници, обезбеђују социјална давања попут здравствене заштите, јавних кухиња, образовања, помагања сиромашнима... Религија је, очито, само један од извора социјалног капитала, можда и најважнији.“ Иван Маркешкић, покушавајући да објасни модерну секуларну државу, закључује да би модерна држава требало да пружи слободу религији за сопствени развој, а не да њом управља. Другим речима, секуларна држава требало би да буде неутрална, допуштајући религијски развој, а не сме учинити општим само „секуларни свјетоназор“.

У књигу је, поред текстова учесника трибина, уврштен и један чланак проф. Радована Биговића из 1996. године „Православна црква на крају другог миленијума“ у којој проф. Биговић пророчки излаже неке проблеме православног богословља који као да ни до данас нису превазиђени.

Овај кратак увид у садржај књиге показује сву њену слојевитост и дубину, али истовремено и пријемчивост због тема којима се бави. Она је топла препорука како теолозима, тако и студентима различитих профила, али и свим лаицима који су заинтересовани за динамику хришћанства у савременом свету.

Растко Јовић

Јарослав Пеликан: Чија је Библија?

Историја Писма кроз векове

Превод: Иван Неђић, Стручна редактура: др Родољуб Кубат, Каленић, Крагујевац, 2013, 263 стр. ISBN 978-86-84183-69-1

Књига Јарослава Пеликана која је пред нама, истовремено представља истанчани и вискостручни текст намењен посвећеним проучаваоцима Библије, али и добру прирему за читање Писма за свакога ко жели да стекне исправне основе за његово разумевање. Наслов *Чија је Библија* донекле је провокативан, док мање звучан поднаслов *Историја Писма кроз векове* боље одсликава укупан садржај књиге. Питање из наслова се превасходно тиче односа Јевреја и хришћана, што већ на почетку одређује именовање Старог Завета као Танах, како се назива у јудаизму, што је акростих јеврејског назива три дејла који сачињавају Стари Завет. Израз Стари Завет се користи када се о Библији говори у контексту хришћанске интерпретације. Пеликан истиче да је при разумевању начина на који су се јудаизам и хришћанство међусобно видели од пресудног значаја препознати важност али и ограничења спорних питања верског учења и библијског тумачења.

Ова књига не представља само уобичајено увођење у читање и проучавање Светог Писма, већ се бави и питањима његовог места и значења у савременом свету и за савременог човека. Најпре

је размотрено питање односа Писма и усменог Предања, што представља сложено питање око кога се и у оквирима истих традиција не могу пронаћи једнозначни одговори. Бог општи са људима пре свега својом речју, Он је Бог који говори, док је записивање Његових речи и дела секундарно. Пеликан наглашава да првенство усмене речи није ограничено само на Библију, већ да исто важи и за друге древне списе попут хомерских епова. Управо ови усмени почаци представљају основ упадљиве сличности првих глава Торе и вавилонског епа Енума Елиш који је највероватније *изговаран* једном или више пута у току године. Аутор истиче значај богослужбеног локуса за настанак и интерпретацију библијских предања. Многи библијски списи, пре свега Псалми, били су предвиђени за певање а не за читање, а приоритет усменог израза се односи и на многе непоетске библијске књиге. Чак и када се речи записују, то је са циљем да оне у будућности поново буду *изговорене*. У сваком случају, писана и жива реч, његова интерпретација, остају нераздељиво повезане. У православној традицији, када то није заборављено и потиснуто, црквено читање Писма обавезно предвиђа и проповед, односно тумачење прочитаног, чак и онда када је садржај прочитаног потпуно јасан и недвосмислен.

Наслов другог поглавља „Истина на јеврејском“, превод је латинског израза „*Hebraica veritas*“ којим је блажени Јероним Стридонски именовао свој превод јеврејске Библије. Пеликан овде излаже главне оквири настанка Старог Завета, дотичући се и појединих аспеката егзегетске проблематике, попут питања увођења монархије или значаја и места списа – ктувим – у контексту Торе и Пророка.

У трећем поглављу које је насловљено „Мојсије говори грчки“, Пеликан анализира историјски значај превода Танаха на грчки језик, што представља историју настанка Септуагинте која је са свим својим особеностима постала хришћанска Библија, прихваћена од Цркве са пуноћом божанског ауторитета. Превод на грчки језик учинио је да јудаизам од мале секте постане светска религија, чије је учење значајно утицало не само на хришћанство које се темељи на истим традицијама, већ и на паганску мисао. „Трансформацији јеврејске вере у светску религију највише од свега је допринела Септуагинта, па била прича о њеном настанку путем божанског надахнућа седамдесет двојице двојезичних писаца у Александрији историјски тачна или не.“ Пеликан посебно истиче значај јеврејских писаца Јосифа Флавија и Филона Александријског. Флавије, пишући Мојсијев животопис „ангажује поједине концепте грчке философије и психологије попут „врлина и „страсти“, како би представио личност Мојсија као човека који је превазишао све разумне људе, и „који је на најбољи начин искористио оно што му је разум говорио“. И Филон такође, када говори о Мојсију, представља га као узор живота који је истовремено и контемплативан и активан, што су за Грке супротстављени стилови живота које су они настојали да помире. И Филон прилагођава Старозаветне приповести грчком уху, трансформишући Мојсија од егзотичног пророка у оваплоћење аристотеловских врлина разборитости, умерености, храбрости и правичности.

У наредном поглављу Пеликан анализира настанак, сврху и развој различитих форми тумачења Писма које су настале у јудаизму и постале његов неодвојиви део. Аутор детаљно обрађује настанак и значење Гемаре, Хагаде, Ха-

лаке, Мишне, Мидраша, Таргума и Талмуда „који је постао симбол такозваних тамлудских академија у којима се ученицима предаје умеће традиционалног јеврејског тумачења Библије“.

У наредним поглављима Пеликан излаже историју формирања Новог Завета, не пропуштајући да се осврне и на Куран, као још један изданак аврамовске вере. Пеликан закључује да је Куран „исламска књига која је уједно веома слична јеврејској и хришћанској Библији и веома различита од њих. Слична је вером у једнога Бога и прихватањем крајњег ауторитета његовог откривења, али различита одсуством историјске приче као посредника тог откривења.“ Пеликан даље излаже развитак односа према Библији на Западу кроз својеврсно оживљавање антике у време Ренесансе, што је подупрто проналаском штампарије и поновним интересовањем западњака за грчки језик. Идући тим путем, дошло се и до појаве интересовања за јеврејски језик, што је, још од времена Оригна и Јеронима, било заборављено међу хришћанима. Библистика је у Средњем веку цветала и у јудаизму, што је изнедрило Кабалу. Тек је поновно изучавање јеврејског језика учинило Кабалу, која је чувана само на том језику, доступном хришћанима. Исто важи и за Талмуд и Мишну. Могућност увида у рабинску егзегезу дало је нови полет хришћанским тумачима до данас.

Закључна поглавља књиге – „Порука упућена целом човечанству“ и „Необичан нови свет Библије“ сажимају читаву интенцију аутора. Библија за Пеликана није власништво ове или оне групације. За њега је „народ Божији једини могући контекст Божијих обећања и заповести сачуваних у Танаху. Десет Божјих заповести нису упућене појединачним јеврејским верницима „у њиховој усамљености“, него Израилу, као народу Божијем кога

је „Господ Бог твој извео из земље Египта“, у сваком новом поколењу. То је уједно и кључ аутентичног хришћанског читања Светог Писма, а тај кључ је, додали бисмо, пре свега литургијски. На самом крају, професор Пеликан закључује да Писмо „зависи од заједнице не само као чувара и преносиоца његовог текста, већ и као тумача који дају нова и нова тумачења. А када би ове заједнице то чиниле скупа, тумачење би било још студиозније.“ Овакве добре Пеликанове жеље на трагу су жеља Апостола Павла. Да ли ће се оне у будућности остварити, остаје ствар вере.

Александар Ђаковац

David A. Michelson, *The Practical Christology of Philoxenos of Mabbug*, Oxford Early Christian Studies, Oxford University Press 2014, XVI + 272 стр, ISBN: 978-0198722960

О Филоксену Мабушком није много писано, иако постоји неколико врских студија.¹ Сама та чињеница је већ добар разлог да се топло поздрави нова монографија о овом аутору чије дело није у довољној мери истражено, и чија теологија је релативно непозната чак и стручњацима. Монографија која је пред нама веома је исцрпна, јасно је да је аутор темељно проучио не само секундарну литературу која није претерано обимна, већ пре свега Филоксенове радове који су се протеклих деценија појављивали у различитим критичким издањима и преводима. Монографија је опремљена добром библиографијом која ће свакако бити од непроцењиве користи онима који се убудуће буду бавили овом проблематиком.

¹ Аутор, чију књигу овде представљамо, саставио је и веома исцрпну библиографију Филоксенових радова и пратећих студија коју свакако треба имати у виду: David A. Michelson (2010): "A Bibliographic Clavis to the Works of Philoxenos of Mabbug", *Journal of Syriac studies* 13, 273-338.

На самом почетку треба приметити да је наслов студије Давида А. Микелсона „Практична Христологија Филоксена Мабушког“ интригантан. Свако ко макар у рудиментарним цртама познаје историју Филоксеновог деловања у христолошким споровима након Халкидонског сабора, мора се зачудити оваквом наслову тим пре што аутор наглашава да под „практичном“ не мисли „политичка“ Христологија Филоксена, што би још имало смисла. Напротив, аутор наглашава свој суздржан став према познатим тезама да су христолошки спорови везани за монофизитство преваходно политички инклинирани. У уводу у своју студију он наглашава да му је циљ да покаже како је анализом Филоксеновог живота и рада очигледно то да неслагање о броју природа у Христу и њиховом односу може бити схваћено само као формални узрок Христолошких спорова (стр. 5), док је главни проблем, који се налази на дубљим нивоима противљења Халкидону, заправо питање схватања и исправног пута ка божанском знању. Да је овакво схватање Христологије предложено у случају Евагрија Понтијског, то би било врло разумљиво, док када је Филоксен у питању, свођење проблематике на епистемологију и посебно ортопраксију изазива одређене неодумице, којима ћемо се посветити у даљој анализи ове студије. У оквиру *Увода*, укратко је изнета Филоксенова биографија (стр. 8-16).

Сам аутор увиђа и спомиње парадоксалност приступа који је одабрао, сматрајући да је он ипак оправдан пошто Филоксен и сам заузима контрадикторну позицију: с једне стране, већина његових радова непосредно је тематски везана за христолошке спорове његовог доба, па стога припадају ономе што бисмо именовали као спекулативна теологија, док са друге стране сам Филоксен често говори

против такве теологије којом се обилно бави у корист практичног, подвижничког и мистичног приступа Богу (стр. 18). Уводни део студије садржи и врло користан преглед основних Филоксенових христолошких идеја и позиција. Овај преглед се темељи на анализама које су приредили други истраживачи, пре свега André de Halleux² и Боу Мансур³

Ипак ово представљање Филоксенове христолошке позиције показује извесне слабости које су везане за приступ који је аутор одабрао. Последица тога је да се нека општа места Христологије показују као нарочито специфична за Филоксена. Тако је као прва ставка наведено Филоксеново схватање оваплоћења у смислу израза „постаде“ (Јн 1, 14), док се у следећем одељку обрађује христологија са позиције сотириолошке икономије. Није спорно да су ови концепти значајни за Филоксену Христологију, али то нису нека специфична становишта која су код њега нарочито одређујућа. То што он оптужује своје противнике да „одбацују телесност Божију и Његову икономију“ не говори нам баш много о његовој Христологији. Такве квалификације спадају у ред општих тачака и својствене су свим монофизитским ауторима. И у даљој анализи (стр. 23) описује се концепт јединства као кључан за Филоксену Христологију. Међутим, концепт јединства је значајан за сваку Христологију, православну, па чак и несторијанску, само је питање спора било управо како то јединство објаснити и у чему се оно састоји. Филоксен је на монофизитској линији тврђом да једна личност може имати само једну природу

² André de Halleux (1963): *Philoxène de Mabbog: sa vie, ses écrits, sa théologie*, Leuven, 1963

³ Bou Mansour (2002): “Die Christologie des Philoxenos von Mabbog” in A. Grillmeier and T. Hainthaler, eds., *Jesus der Christus im Glauben der Kirche: Die Kirchen von Jerusalem und Antiochien nach 451 bis 600*, Freiburg: Herder, 500-569.

ду. Занимљиво је да Филоксен приписује халкидонцима тријадолошку заблуду. Према њему, увођење посебне људске природе у Христу води укључивању четвртог лица у Свету Тројицу. Наравно, он не сагледава другу страну проблема, а то је да исповедање само једне природе у Христу последично води или увођењу разлике у суштини између Њега и Оца и Духа, или пак промени суштине читаве Свете Тројице при чему произилази да се оваплоћење заправо једнако може приписати читавој Светој Тројици, што, како сматрам, јесте суштински проблем са теопасхизмом својственим монофизитима.

Интересантно је Филоксеново инсистирање на апофатичности тајне Оваплоћења која превазилази могућности људског схватања. Он због тога оптужује диофизите за рационалистички приступ тајни која је иначе несхватљива. Оно што остаје несхватљиво јесте због чега је онда сам Филоксен у толикој мери заинтересован за та рационалистичка тумачења тајне Оваплоћења. Сматрам да су могућа два приступа. Према првом, такве оптужбе Филоксена против диофизита представљају само реторички напор да се противници дискредитују оптужујући их за шта год. Са друге стране, постоји могућност да Филоксен заиста верује у несхватљивост Оваплоћења при чему једност природа у Христу просто поистовећује са једношћу Христа не правећи разлику – коју уосталом доследно није правио ни св. Кирило – између концепата природе и личности. У овом другом случају ипак ваља запазити одређену недоследност Филоксеновог мишљења, који се врло озбиљно упушта у дефинисање појмова који се примењују у Христологији. Слично као и код Севира, неразликовање појмова природа/суштина и ипостас није као код св. Кирила представљало просту несавршеност техничког теолошког језика, већ је сведочило о идеолошкој пози-

цији. Ни Севир ни Филоксен *нису хтели* да прихвате разликовање ових појмова, јер се такво разликовање није уклапало у њихову концепцију Христологије, што је врло различито од ситуације коју имамо код св. Кирила.⁴ Но, све ове аспекте проблема Микелсон не спомиње.

У другом поглављу (стр. 33-60) аутор настоји да контекстуализује Филоксенову Христологију с обзиром на икономију, наглашавајући његову прагматичност у управљању црквеним пословима. Тврдња да за Филоксена победа над халкидонцима није представљала само интелектуални изазов, већ и потврду да црквена заједница има приступ ка Богу не говори нам баш много. Ово би се, на концу могло тврдити за сваког учесника у полемици. Сви су наглашавали икономички и сотириолошки аспект христолошких питања. У трећем поглављу (стр. 61-112) Микелсон обрађује Филоксенову анти-интелектуалистичку позицију за коју сматра да порекло вуче из никејске анти-спекулативне традиције. Можда је тачнији увид који Микелсон такође предлаже, где се као извор анти-спекулативног теолошког приступа помиње Евагрије Понтијски. Заправо, тачније би било рећи да је код Евагрија спекулативно мишљење врло присутно, посебно у *Гносџичким њолавлџима*, али да се та спекулативност не огледа на пољу Христологије, у сваком случају не по питању односа природа у Христу. У петом поглављу (стр. 144-177), аутор наставља са анализом „практичних“ аспеката Филоксенове Христологије говорећи о аргументима које он изводи из Литургије. Филоксен тврди како

⁴ Сам Микелсон помиње жестину која карактерише Филоксенов приступ у христолошким споровима, што није остало незапажено и код других истраживача, али се слабо уклапа у општу тезу ове студије о Филоксеновој практичној Христологији.

диофизити деле човечанску и божанску природу у Христу те стога људима онемогућавају да у Евхаристији имају заједницу са Божанством. Овде недостаје анализа која би утврдила у којој мери се ови аргументи заправо односе на несторијанце које је Филоксен погрешно поистовећивао са халкидонцима.

Имајући све ово у виду, чини се да Микелсон ипак није успео, упркос хвале вредној ерудитицији, да своју тезу довољно утемељи нити на изворима нити на њиховом тумачењу. Наравно да је Филоксен христолошку проблематику посматрао и анализирао из разних углова који су помешани, али таква врста контекстуализације, како сам већ нагласио, не представља неку нарочиту специфичност његовог приступа. То би се исто могло рећи и за св. Кирила, св. Максима Исповедника или Севира. Контекстуализација Христологије с обзиром на егзегетски, аскетски и литургијски етос не представља нити неку новину нити неку Филоксенову специфичност. Пре би се могло тврдити супротно, да су то општа места, те да је такав приступ коришћен код огромне већине, да не кажем свих аутора који су учествовали у христолошким споровима. Филоксенова посвећеност борби против Халкидона, како у његовим списима тако и у његовом политичком деловању, пре указује на настојање да се халкидонска Христологија дискредитује на основу општих теолошких места. Суштински, његов је приступ много мање префињен од Севировог и више је памфлетски и реторички. Контекстуализација коју Микелсон предлаже заправо не објашњава Филоксенову позицију у Христологији већ његов метод у споровима у којима је учествовао.

Упркос фундаменталним недостатцима на које сам указао, појаву овакве монографије треба поздравити, пошто представља допринос бољем разумевању црквеног

предања на пољу Христологије, стварајући изазов и могућност критичког преиспитивања и упознавања са теолошким традицијама нејелинског подручја које није довољно истражено нити познато.

Александар Ђаковац

Dirk Ansgor, *Das Zweite Vatikanische Konzil. Impulse und Perspektiven*, Aschendorff Verlag (Frankfurter theologische Studien, Band 70), Münster, 2013, 473 стр., ISBN: 978-3-402-16057-2.

Ова књига представља једно у низу многобројних дела изашлих поводом 50. годишњице Другог ватиканског сабора (1962–1965), који несумњиво представља прекретницу (позитивну или негативну – супростављена гледишта су још увек актуелна) у римокатоличкој теологији XX века. Интересовање које овај Сабор изазива не почива само на донешеним одлукама односно документима, од којих поједини још увек чекају на потпуну рецепцију. Поред докумената у теолошким дискусијама се често помиње и тзв. „дух сабора“ на који се заговорници „осавремењивања“ (*aggiornamento*) унутар Римокатоличке Цркве радо позивају. Уредник овог дела Дирк Ансorge (Dirk Ansgor), професор догматике на Филозофско-теолошкој школи Св. Георга у Франкфурту на Мајни, у предговору примећује да су се непосредно пре и за време понтификата папе Фрања изнова разбуктале дебате о неким саборским темама, као што су однос локалне и универзалне Цркве и однос Цркве према савременом свету. У римокатоличкој теологији је тренутно веома актуелно питање места и послања породице у Цркви и савременом свету, које ће бити на дневном реду XIV редовног генералног сабрања Синода бискупа (октобар 2015. године), а које је већ изазвало много контроверзи и спорења. Заједничко за сва савремена теолошка кретања у Римокатоличкој Цркви јесте позивање на доктрину и традицију Другог вати-

канског сабора и покушај њене (ре)интерпретације. Стога дела која се управо тиме баве, узимајући у обзир педесетогодишњу рецепцију саборских докумената, наилазе на велику пажњу и изван строго академских кругова.

Рецепција саборске доктрине била је тема серије предавања одржаних у зимском семестру 2012/13 на Философско-теолошкој школи Св. Георга. Шест предавања из те серије заједно са девет других текстова сачињавају ово дело, које не исцрпљује комплетан тематски корпус Другог ватиканског сабора, већ у фокусу има шири контекст Сабора и одређене документе односно актуелна питања. Тако се у прва два текста аутори баве општим теолошким принципима Другога ватиканског сабора, при чему Михаел Зиверних (Michael Sievernich) истражује пастирску димензију сабора, док се Петер Хинерман (Peter Hünermann) у делимично комплексној анализи бави централним теолошким изјавама Сабора.

Анализирајући *Dei Verbum* Томас Хике (Thomas Nieke) сматра да за Римокатоличку Цркву данас нема алтернативе саборном, дијалошком процесу. Стога, ако Библија као „у себи самој вишегласан документ, дијалошки процес“ (стр. 71) представља суштину теологије, онда и сама теологија мора бити дијалошки процес. Ова вишегласност и дијалошки карактер Писма и теологије морају се огледати и препознавати и у структурама Цркве. Истим саборским документом бави се и Ангар Вухерфених (Ansgar Wucherpfennig), који, полазећи од принципа садржаних у *Dei Verbum*, истиче неопходност даљег развијања историјско-критичке егзегезе.

Према мишљењу папе Павла VI најзначајнији саборски документ представља *Дошмајска конституција о Цркви – Lumen gentium*. Настанак и садржај ове Конституције оригинално и живописно обрађује Сантјаго Мадригал Терасас (Santiago Madrigal Terrazas) пратећи записе из дневника Ота Земелрота (Otto

Semelroth), који је најпре као *peritus personalis* а касније као *peritus concilii* (теолози позвани од стране папе да учествују у раду Сабора као саветници) прагио Сабор из непосредне близине. Будући да *Lumen gentium* представља доктринарну основу *Декрета о екуменизму (Unitatis redintegratio)* Вернер Лесер (Werner Löser) повезује кључна начела Декрета са деловима Конституције који говоре о светој тајинском карактеру Цркве. Сам *Декрет о екуменизму* детаљно обрађује Дирк Ансоре и то пре свега из перспективе савременог екуменског дијалога. Позивајући се између осталих и на кардинала Курта Коха (Kurt Koch) аутор сматра да се екуменски покрет тренутно налази у извесном „стању мировања“ односно „тешкој ситуацији“ (стр. 169). Ипак, након анализе односа Римокатоличке Цркве према другим хришћанским црквама и верским заједницама, он констатује да у међуцрквеним односима данас ипак преовладава „ерминеутика добронамерности“ („Hermeneutik des Wohlwollens“; стр. 189), која је свакако утемељена и на *Unitatis redintegratio*, чији се обавезујући карактер не сме доводити у питање (као што је то 2012. урадио кардинал Валтер Брандмилер).

После текста у коме Хајнрих Вацка (Heinrich Watzka) тумачећи *Dignitatis humanae* излаже пут од толеранције до верских слобода, велика пажња је посвећена *Декларацији о односу Цркве према нехришћанским религијама (Nostra aetate)*. Чак четири текста тематизују ову Декларацију (најкраћи од свих саборских текстова), што свакако није случај у књигама сличним овој. Ханс Херман Хендрикс (Hans Hermann Hendrix) и Даниел Крохмалник (Daniel Krochmalnik) сагледавају овај документ из јеврејске перспективе и констатују да документ отвара нову димензију хришћанско-јеврејских односа. У трећем тексту, који потписује Кристијан В. Трол (Christian W. Troll), релативно опширно и садржајно се тематизује развој римокатоличког схватања ислама и то не само на основу

Nostra aetate већ се у обзир узимају и други релевантни саборски и постсаборски документи. Са друге стране, Тобијас Шпекер (Tobias Specker) мења перспективу и кроз критичку интерпретацију ставова Махмута Ајдина (Mahmut Aydin) истражује на који начин „муслимани читају *Nostra aetate*“ (стр. 315).

Следећи текст у овој књизи настоји да *Концилцијуму о дојслужењу (Sacrosanctum Concilium)* пре свега прикаже из перспективе постсаборске литургијске обнове. Аутор Алберт Герхардс (Albert Gerhards) указује на континуитет литургијске обнове унутар католичке теологије XX века и истиче да потенцијал *Концилцијуму о дојслужењу* ни педесет година после њеног доношења још увек није исцрпљен (стр. 370). Са овом темом је условно повезан текст аутора Клауса Кислинга (Klaus Kießling), који након прегледног историјског увода анализира појам и функцију ђаконске службе у Римокатоличкој Цркви после Другог ватиканског сабора.

У следећем тексту Томас Шулер (Thomas Schüller) истражује питање „исправне ерминевтике“ концилских текстова. Наиме, међу римокатоличким каноничарима је врло актуелна дебата (то је очигледно и из овог текста) о томе да ли *Codex Iuris Canonici* (CIC) из 1983. године представља кључ за обавезујуће тумачење докумената Другог ватиканског сабора или ствари стоје обрнуто. Екуменски је посебно интересантно што Шулер ову проблематику илуструје на примеру односа папе и локалног епископа, критикујући притом већ добро познату тезу Георга Бира (Georg Bier) да нови CIC не реципира чињеницу да Други ватикански сабор унеколико коригује Први ватикански сабор када је у питању однос између папе и локалног епископа односно универзалне и локалне Цркве, на начин да се ставља акценат на локалног епископа и локалну Цркву.

На крају, последњи текст аутора Андријана Таранцана (Adrián Taranzano)

анализира тзв. „катакомбни пакт“, чији су се потписници (најпре 40 бискупа којима се се касније придружи и многи други) обавезали да, конкретизујући саборску еклисиологију, живе у и са заједницом којој предстоје, да се одрекну скупих одежди, одликовања и почасних титула, да бискупску службу врше на саборан начин у својој заједници као и да се ангажују за сиромашне и обесправљене у свету. У овом пакту аутор текста види још увек недовољно искоришћен импулс за даље развијање саборске теологије. Ова тврдња посебно добија на значају када се имају у виду изјаве папе Фрање о томе да жели „сиромашну Цркву за сиромашне“ и његове осуде „теолошког нарцизма“ отуђеног од света (стр. 450). После свих текстова, на самом крају књиге налазе се регистар имена и саборских текстова као и основни подаци о ауторима прилога.

Пред читаоцима (пре свега теолошким и академском публиком) налази се веома интересантан и садржајан преглед ширег теолошког контекста и појединих докумената Другог ватиканског сабора. Међу позитивним аспектима свакако треба истаћи одличан избор аутора и истицање екуменске димензије докумената. Аутори не тумаче документе искључиво у границама сопствене конфесионалне теологије, већ покушавају да их размотре из екуменске односно међурелигијске перспективе. Такође, њихова разматрања нису само истраживање прошлости (тј. самих докумената), него имајући у виду рецепцију докумената и развој теологије, они указују и на потенцијалне правце развоја саборске мисли. Са друге стране, након читања целокупног дела намеће се утисак да аутори понегде пропуштају прилику да укажу на слабости односно недоречености самих докумената, као и на очигледне компромисе између тадашњих владајућих струја на Сабору (прогресивне и конзервативне), који значајно утичу на разумевање тих докумената. Међутим, ова примедба не умањује вредност дела

које потписник ових редова безрезервно препоручује читалачкој пажњи.

Раде Кисић

Драган Милин, *Сабрани списи*,
Институт за теолошка истраживања,
Београд, 2014, 400 стр.
ISBN 978-86-7405-142-9

Почетком 2015. године православна библистика обogaћена је још једним значајним делом. У издању Института за теолошка истраживања ПБФ објављени су Сабрани списи умировљеног професора др Драгана Милина. Они представљају плод вишегодишњег научног и педагошког рада на катедри за Свето Писмо Старог Завета Православног богословског факултета.

С обзиром на обимност овог теолошког компендиума, приказ ће се ограничити на представљање најзначајнијих тема у оквиру опуса проф. Милина као и методологије његовог научног рада. Он ће, осим тога, пружити и један критички осврт на његове закључке из перспективе савремених истраживања.

Сабране списе отвара уводна реч проф. др Илије Томића и проф. др Родољуба Кубата, ученика проф. Милина и његових колега-наследника на катедри за Свето Писмо Старог Завета, након чега следи биографија и детаљна библиографија проф. Милина. Прва два места у Сабраним списима заузимају две монографије (*Увод у Сјари Завет* и *Сјарозаветна историја*) које се две деценије користе као обавезна наставна литература на ПБФ, те по својој делотворности и рецепцији превазилазе остале библиографске јединице. Веома важан аспект овог издања чини објављивање докторске дисертације проф. Милина под називом *Мојсијево и сјарооријентално законодавство* која, нажалост, све до сада није била објављена. Пре овог издања постојао

је један примерак који се могао користити само у библиотеци факултета, што је умањило ширу рецепцију овог дела. Наслови студија и чланака указују да у теолошком раду проф. Милина преовлађују студије Старог Завета, објављиване у релевантним теолошким часописима. Поред наведеног, у радове се убрајају и текстови са новозаветном тематиком, али и пастирско-дидактички огледи и полемике. То све говори у прилог свестраности проф. Милина као истраживача. Издање Сабраних списа умногоме је олакшало приступ његовом теолошком опусу.

У оквиру *Увода у Сјари Завет*, на стр. 29 о библистици код православних проф. Милин пише: „*Нама блиске православне земље у 19. и 20. века њој пресају рајнови њој жив Турака и унујрашњи немири. Ојуда су уводна њијања слабије разматрана, јер су за ња њоучавања њојредни археолошки и филолошки резултати за чији развој њада није било услова. Ојуда се сви њравославни дидличари користе резултатима катхолика и њојесјананја.*“ Ова реченица у великој мери одређује позицију православне библистике у време када проф. Милин пише своје радове. Своје академско усавршавање у области библистике проф. Милин је после Београда наставио на Старокатоличком факултету у Берну. Када је као докторанд ступио на тле библијске науке, историјско-критичка метода је била природни оквир у који су улазили млади истраживачи и стога је потпуно разумљиво да у радовима проф. Милина преовладава ова метода. У том погледу наставио је традицију својих претходника проф. др Душана Глумца и проф. др Милоша Ердељана. Примена ове методе је, пре свега, очигледна у докторској дисертацији проф. Милина под називом *Мојсијево и сјарооријентално законодавство*, у којој он смешта библијске законе у историјски оквир у

којем су настали, указујући притом на сличности и разлике у односу на ванбиблијске законе. Осим дисертације ова метода преовладава у књизи *Увод у Свето Писмо Старог Завета*, нарочито у поглављима о ауторству у Петокњижју и епохама проучавања Библије, као и књизи *Старозаветна историја*.

Дешифровање првих глиненних плочица Старог Оријента и њихово поређење са старозаветним текстом изазвало је контроверзе и деценијама заокупљало пажњу истраживача. Управо откривање њихових бројних сличности и разлика у области законодавства тема је докторске дисертације проф. Милина у којој се он ухватио у коштац са проблемом односа ових текстова. На самом почетку проф. Милин даје значајан приказ историје истраживања на поменутој тему у којој издваја релевантне истраживаче немачке и англофоне школе, затим руска истраживања и коначно домаће ауторе.

Проф. Милин почиње истраживањем контекста настанка законског материјала у Петокњижју. Он наводи да традиционална (патристичка) егзегеза не доводи у питање Мојсија као аутора Петокњижја, док савремена библистика (утемељена у историјско-критичкој методи) озбиљно у то сумња. Он износи аргументе у прилог и једној и другој тези. Он сматра да постоји оправданост и једних и других аргумената, те предлаже *компромис између екстремних конзервативних и критичких схватања*. Према њему, Мојсије није написао свако слово у Петокњижју, али је сигурно записао језгро Закона на који су се касније надовезали други закони. Тако се недоследности попут употребе различитих Божјих имена, прекидање континуитета излагања, анахронизми, географски положај писца и други дају лако објаснити.

Најзанимљивије је објашњење проф. Милина о пореклу сличности између старозаветних и старооријенталних за-

конских текстова: оне потичу из заједничког пра-семитског права, чији корен је тзв. „природно, морално право“ односно „закон Божији“ у сваком човеку од постанка човека до данас. Тај „природни морални закон“ подразумева основе уређења једне заједнице и односа међу ближњима. Разлике се пак налазе у благонаклоном ставу Старог Завета према слабима у друштву, а нарочито према робовима (забрањује кажњавање робова Изл 18, 21), док је за друге законике роб и даље само ствар, власништво.

Дисертација проф. Милина даје прегледну анализу законске грађе Старог Завета и њену поделу на аподиктичко и казуистичко право. Она пружа изврстан увод за даље бављење овом темом, а томе нарочито помажу прикази историје истраживања. Притом, сам избор теме и њена обрада позивају на дубље разумевање хуманијег односа према слабима у друштву у односу на старооријентално законодавство. „Ново вредновање робова“ у библијском закону указује на поштовање људске личности и њеног достојанства и интегритета што је, посматрано из савремене перспективе, корен људских права.

Међу првим странама Увода у Свето Писмо Старог Завета помиње се истакнути представник критичке школе, Јулиус Велхаузен (1844-1918), који је поставио чувену хипотезу да је Петокњижје скуп четири извора насталих у различито време: *J* (јахвистички), *E* (елохистички), *D* (деветерономистички) и *P* (свештенички). Ова теорија је у 20. веку била опште место библистике, те и књига професора Милина стоји у овим оквирима. Ипак, у последњим деценијама 20. века установљено је да је ова теорија произвела самостално „цепкање текста“ према „замишљеним“ изворима, тако да је тешко било могуће да се у неким егзегетским питањима постигне научни

консензус, при чему се довела у питање сама сврсисходност теорије и методе. Осим тога, истраживања су показала да извору *J* који је требало да буде темељ те теорије, недостају континуитет нарације и јединственост теолошке позиције, те се он као независна композиција доводи у питање, док је једини који има обељжја јединствене композиције извор *P*. Пренаглашеност историјско-критичке методе занемарила је синхроне приступе тексту попут *канонске методе* и *интер-текстуалног читања*. Иако је Увод у Свето Писмо Старог Завета врло користан приручник, треба поменути да му је потребан додаток који ће посебну пажњу посветити најновијим сазнањима из домена текстуалне критике, као и синхронијским приступима тексту.

С обзиром на то да у радовима проф. Милина доминира историјско-критичка метода, разумљиво је његово интензивније бављење библијском археологијом. Његов чланак „Библија и археолошка открића“, објављен у оквиру Сабраних списа, говори да нам да археологија у великој мери може помоћи у разумевању Библије тако што реконструише животне околности настанка самих текстова. Притом, она указује на то да су многе личности и догађаји који се помињу у Старом Завету оставиле археолошка сведочанства. Стога, о многим библијским текстовима не може се говорити у контексту мита као „измишљене приче“, већ је реч о стварним догађајима. Разумљиво је коришћење библијске археологије као аргумента у полемици са интелектуалним круговима социјалистичке Југославије који су Библију сматрали „измишљотином“ (погледати полемику проф. Милина са Веселином Марковићем, објављену у више чланака у Сабраним списима, 365-374).

Ипак, дисциплина библијске археологије, онако како је замишљена од стране W.F.Albright-a, није се одржала. Она се

касније развила у дисциплину независну од теолога под именом сиро-палестинска археологија. Испоставило се да и поред изванредних открића, за многе догађаје из тзв. историјских књига Библије немамо расположива археолошка сведочанства. Савремена истраживања библијску историју посматрају не толико као „објективан“ извор, већ радије као теолошку интерпретацију, историје што треба имати у виду приликом читања овог чланка.

У делима проф. Милина дају се значајни одговори на питања односа између патристичке и савремене егзегезе, разумевања инспирације, као и питање грешки у Старом Завету. Овде је кључна његова мисао: *Библија је дојочовечанска, а не само Божија реч* (као што је Христос Богочовек). Постојање грешака и недоследности у тексту последица су људских пропуста у писању Светог Писма (грешке преписивача, непознавање чињеница, као тзв. „непорочне слабости Христове“), али то све не умањује дожанску поруку садржану у њему. Његови текстови усмеравају пажњу читаоца на прави пут: не треба читати Библију као научни приручник, већ у њој треба тражити религијске, егзистенцијалне истине.

Као што је на почетку поменуто, издање Сабраних списа у великој мери је олакшало приступ теолошком опусу проф. Милина. Сабрани списи по свом садржају и обиму намењени су пре свега студентима теологије, али могу их користити сви који желе да се озбиљније баве Старим Заветом. Високи стил писања и његова ерудиција остају узор млађим нараштајима, а јасноћа и конзистентност чине његово дело изванредним, педагошки осмишљеним приручником. Његов научни рад проширио је хоризонте православне библистике и заинтересовао многе нараштаје за марљивије бављење библистиком.

Ненад Божовић

протојереј-ставрофор
др Радомир Милошевић
Србија у врилоју Првој светској рати
ИСБН 978-86-87965-33-1

У години обележавања стогодишњице од почетка Првог светског рата (1914-2014) у Смедереву је објављена књига *Србија у врилоју Првој светској рати*, протојереј-ставрофора др Радомира Милошевића, у издању Newpress Смедерево и самог аутора. Рецензенти су проф. др Мирјана Зорић, а за војне и војно-тактичке појмове и термине пуковник Славољуб Штерић.

Књига представља свеукупну историју Првог светског рата, са посебним освртом на српске земље у овом светском сукобу. Дакле, др Милошевић као свештеник и теолог, у својеврсном уводу, истиче хришћански поглед на рат и морал, и на убиство у току ратних дејстава. Затим је дат историјски контекст пред историје Првог светског рата, са нагласком на државе чланице Тројног савеза и Антанте; да би се аутор определио да изнесе узроке и повод Првог светског рата. Аутор је нагласио – у контексту тежњих неких савремених историчара и политиканата – да је Сарајевски атентан у то време различито оцењен у свету и да је до крајњих граница исполитизован. Управо том тврђњом, др Милошевић ће повезати 1914. са 1999. годином, односно агресијом НАТО снага на Србију и Црну Гору. У својој оцени самог имена овог рата, аутор посебно истиче чињеницу да је овај рат по интензитету, димензијама и суровостима вишеструко превазишао све претходне ратове и – по први пут – представио тотални сукоб зараћених страна. Аутор у поглављу *Койнена ратишња и фронтнови* издваја Западни и Источни фронт и прати ратишта, прво са географског аспекта, а затим и са војно-тактичког (ваздушни, поморски и подморнички рат). Немци су на почетку

имали велике успехе у бици за границе (14. август-24. август). Међутим, Русија је напала у Источној Прусској што је довело до преусмерења немачких снага намењених Западном фронту. Немачка је поразила Русију у серији битака групно названих битка код Таненберга (17. август-2. септембар). Међутим, ова диверзија је продубила проблеме недовољне брзине напредовања које немачки главни штаб није предвидео. *Шлифенов план* је оригинално подразумевао да десно крило немачке армије продре и прође западно од Париза. Међутим, капацитет и спорост коњског транспорта је успорио снабдевање немачке војске, што је на крају омогућило Французима и Британцима да зауставе немачко напредовање источно од Париза у *Првој бици на Марни* (5. септембар-12. септембар). Због тога су Централне силе остале без брзе победе, и морале су да воде рат на два фронта. Немачка војска се пробила у добру одбрамбену позицију унутар Француске. Упркос овоме, проблеми у комуникацији, и командне одлуке сумњивог квалитета су коштали Немачку шансе да брзо победи у овом општем сукобу. После потпоглавља о одликама рата на Источном и Западном фронту, аутор даје веома важну и прецизну хронологију Првог светског рата.

У делу *Србија у Првом светском рату*, др Милошевић говори о предисторији сукоба у Србији, односно говори о анексији Босне, о аустријској политици против Србије, о Удружењу *Млада Босна* и о самом Сарајевском атентату. Затим, хронолошки се прати објава рата и ратни прогласи; а са посебном пажњом унутрашњополитичка ситуација у Србији. Аутор сада пише о балканском ратишту и описује годину по годину овог великог рата (1914) на нашим просторима. *Прву годину* одликују битке и у Србији (Цер, Дрина, Смедерево, Колубара) и Црној Гори. Када је описивао *групу*

јодину райи (1915) аутор је нагласио мисију јеромонаха Николаја (Велимировића), а после описа напада Немачке и Аустро-Угарске на Београд, Смедерево, др Милошевић говори о повлачењу преко Црне Горе и Албаније, фактографски и историјски тачно, без митологизације појединих догађаја. Опис треће године рата (1916) аутор почиње описом црногорског фронта (Мојковачка битка и окупација Црне Горе), затим прати голготу српске војске до Крфа и острва Видо. Без великих описа својеврсне људске драме која се дешавала у том периоду на поменутим грчким острвима, др Милошевић преноси написе Енглескиње др Изабел Хантон и Милунке Савић о српском менталитету. Даљи ток историјских догађаја допринео је да се српска војска брзо реорганизује (указ од 27. фебруара 1916. године) и да буду створене прва (команда пуковник Милош Васић), друга (команда војвода Степа Степановић) и трећа армија (команда Павле Јуришић Штурм), док је самостална Коњичка дивизија била под непосредном управом Врховне команде. Крфском декларацијом (документ који су 20. јула 1917. донели Влада Краљевине Србије и Југословенски одбор а чији ставови су прихваћени током Крфске конференције) започиње нова фаза у враћању српске војске у Србију, која је окупирана била подељена између Аустроугарске и Бугарске. Бугари су у својој окупационој зони започели бугаризацију српског становништва, забранивши српску ћирилицу и Српску православну Цркву. После присилне мобилизације српског становништва у бугарску војску 1917, избио је *Тойлички устјанак*. Српски устаници су за кратко време ослободили територију између Копаоника и Јужне Мораве. Устанак је угушен заједничким напорима бугарских и аустријских снага крајем марта 1917. године. Аутор сада у посебно делу *Четвртина јодина райи* (1917) пише о Мајској декларацији и Солунском процесу. *Последња јодина райи* (1918)

укратко је анализирана кроз потпоглавља: припреме за офанзиву и пробој Солунског фронта. Овај део књиге, аутор закључује описом ослобођења Србије (Ниша, Смедерева, Београда и југословенских простора) и догађајима после ратних сукоба (Народно веће СХС, Женевска декларација, стварање државе јужно-словенских народа и међународно признање државе СХС).

Последњи део књиге је подељен у пет поглавља: *Србија райиних јодина* (1914-1918), *За незаборав и сећање, Райини дневници српских војника, Први светски райи у српској науци и уметности* и *Париска мировна конференција*. Овде аутор даје своје судове о ратним гробљима и удружењима, затим и о *лицу и наличју* војничког живота и родољубивости и побожности српских војника. На тај начин др Милошевић подсећа све генерације на оно шта је српски народ био почетком XX века и оставља залог за будућност не само са историјске, већ и са верско-етичке тачке гледишта. Управо то даје вредност – осим свих енциклопедијско сабраних и методолошки врло прецизно датих историјски чињеница – овој књизи и ставља труд др Радомира Милошевића, као свештеника, теолога и историчара, као узор свим будућим истраживачима који ће се потрудити да опишу неке друге важне догађаје из српске историје. Осим што може да буде узета за узор, ова књига може да послужи и као инспирација, јер њена вишедимензионалност покреће на поновно читање читаве српске историје.

Аутор протојереј-ставрофор др Радомир Милошевић на последњим странама – после *Ејилоја* (статистичких података) *Првој светској райи* – даје још један допринос проучавању овог рата у Србији: биографске податке краља Петра I Карађоревића, затим краља Александра I Карађоревића са општим оценама његовог живота и владавине; затим биографске податке српских војвода: Радомира Путника, Степе Степа-

новића, Петра Бојовића; па српских генерала и официра: Павла Јуришића Штурма, Арсена Карађоревевића, Миодрага Васића, Јована Веселиновића, Драгутина Гавриловића, Миливоја Анђелковића, Велимира Вемића, Косте Војиновића, Момчила Гаврића; затим и Гаврила Принципа, Милунке Савић и Арчиблада Рајса.

Књига протојереја-ставрофора др Радомира Милошевића *Србија у вртлогу Првој светској рати* јесте енциклопедија Првог светског рата у скраћеном облику, али ништа мање и једно богословско тумачење историјског догађаја у Домостроју Спасења. Аутор је овим делом означио

велики јубилеј, кога је био савременик – један век од великог светског историјског догађаја (1914-2014) у коме је Србија играла важну улогу. Иако по територији и људству мала држава, она је изнедрила народ са родољубивим и верским менталитетом; народ који је одолео свим светским искушењима и кога је покренула вера у Бога, за Краља и Отаџбину. Зато ова књига и јесте камен темељац будућим генерацијама не само у истраживачком раду, већ и у самом схватању историје и деловања Бога у историји, али и у прихватању овог живота као дара од Бога.

Ивица Чаировић